

tarihî inceleme1

<"xml encoding="UTF-8?">

tarihî inceleme1

Bu incelemede genel bir yaklaşımla, İslâmî düşünce tarihi ve bu hususta farklı mezheplere ve akımlara mensup İslâm ümmetinin izlediği yöntem üzerinde duracağız. Bunu yaparken mezheplerden birini haklı çıkarmak ya da çürütmek gibi bir amaç gütmeyeceğiz. Olayları Kur'ân mantığı doğrultusunda sunacak, bu bağlamda Kur'ân'a uyanı ve uymayanı tespit etmeye çalışacağız. Bu arada muvafıkların övündükleri ve muhalif olanların mazeret olarak sundukları şeylerin ne köklerine, ne de dallarına inmeyeceğiz. Bu bizim işimiz değil. Mezhebî olsun olmasın, bu farklı bir araştırma yöntemidir.

Kur'ân-ı Kerim, yasal sisteminin mantığı çerçevesinde insan hayatının tüm alanlarıyla ilgilidir. Bu bağlamda hiçbir kayıt ya da şartla sınırlı değildir. Bireyiyle, toplumuyla; küçüğüyle, büyüğüyle; erkeğiyle, dişisiyle; beyazıyla, siyahıyla; Arabıyla, Acemiyle; kentlisiyle, köylüsüyle; âlimiyle, cahiliyle; hazır olanıyla, hazır olmayanıyla her zaman ve her mekandaki insan türüne hükmeder. İnsanın inanç, ahlâk ve pratik hayatla ilgili her meselesine müdahale eder.

Kur'ân, insan hayatının her alanında belirginleşen tüm bilimlerle ve sanatlarla ilgilidir. Derin düşünmeyi, tefekkür etmeyi, öğüt almayı ve akletmeyi teşvik eden ayetleri üzerinde düşünüldüğü zaman, Kur'ân'ın göksel, yersel, bitkisel, hayvansal ve insanî meseleler gibi evrenimizin unsurları, aynı şekilde fizik âleminin ötesindeki melekler,

şeytanlar, levh ve kalem gibi konular hakkında bilgi edinmeyi, cehaleti or-tadan kaldırmayı istediği görülecektir. Kur'ân'ın bu teşviklerinin amacı, bu alandaki bilgiyi, Allah'ı tanıma ve yine herhangi bir biçimde insanın sosyal mutluluğuyla ilintili olan ahlâk kurallarını, yasaları, hakları ve sosyal hükümleri tanımaya ulaştıran bir araç hâline getirmektir.

Artık biliyoruz ki Kur'ân, fıtratın kaçınılmaz olarak öngördüğü fıtrî düşünce yöntemini destekler. Ki insanın, mantıksal bir süreçle fıtratın öngördüğünü göz önünde bulundurarak bu çağrıdan

kaçışı mümkün değildir.

Bizzat Kur'ân kanıt, cedel (tartışma) ve öğüt gibi mantıksal teknikleri kullanır. Yol göstericiliğini yaptığı ümmeti bu konuda kendisine uymaya çağırır, amel kapsamına girmeyen gerçekler bazında [nazarî konularda] kanıta dayanarak hareket etmelerini; bunun dışındaki hususlarda [amelî konularda] ise, genel kabulleri, tartışılmaz önermeleri veya ibret verici olguları esas almalarını ister.

Kur'ân-ı Kerim, amaçlarının açıklanması açısından Hz. Peygamber efendimizin (s.a.a) sünnetini dikkate alır ve muhataplarına Allah Elçi-sinin (s.a.a) bir model olduğunu belirtir. Nitekim bu mesajı algılayan ilk Müslümanlar Peygamberin söz ve davranışlarını özenle takip ederek ezberliyorlardı. Hz. Peygamberin (s.a.a) ilmî yöntemini bir talebenin öğretmenini taklit etmesi gibi taklit ediyorlardı.

Halk, Peygamber zamanında (Medine'ye yerleştiği dönemi kastedi-yoruz) İslâmî eğitim açısından henüz yolun başındaydı. Durumları, ilim ve sanatın sistematize edilişi açısından, ilk insanların durumunu andırıyordu. İlmî araştırmaları önemsemelerine rağmen buna ilişkin faaliyetleri basitti ve teknik bir çalışmadan söz edilemezdi. Öncelikle Kur'ân'ı ezberlemeye ve okumaya gayret gösterdiler. Yazıya geçirmeksizin Hz. Peygamberin (s.a.a) hadislerini ezberleyip başkalarına naklediyorlardı.

Zaman zaman kendi aralarında kelâmî konular üzerinde tartışmalara girdikleri de oluyordu.

Diğer dinlerin mensuplarıyla, özellikle Yahudi ve Hristiyanlarla tartışıyorlardı. Çünkü Arap yarımadasında, Habeşistan ve Şam civarında Yahudi ve Hristiyan topluluklar bulunuyordu. Bu realite, kelâm ilminin ortaya çıkışını hazırladı. Bu arada cahiliye şiirini rivayet etmekle de meşgul oluyorlardı. Şiir rivayeti, Arap ulusuna özgü bir gelenektir.

İslâm, bu konuyla ilgilenmemiştir. Kitapta bir kelimeyle bile olsa şiirin ve şairlerin övüldüğüne, sünnette fazla bir övgüyle söz edildiğine rastlanmaz.

Sonra Resulullah'ın (s.a.a) vefat etmesinin ardından bilinen hilafet olayı ortaya çıktı. Hilafetle ilgili olarak ortaya çıkan ihtilaf, mevcut ihtilaf kapılarına bir kapı daha ekledi.

Birinci halifenin döneminde, Yemame Savaşında çok sayıda Kur'-ân hafızının şehit olması üzerine Kur'ân bir mushaf hâline getirildi.

Onun halifeliği zamanından sonra -ki yaklaşık iki yıl sürdü- ikinci halife döneminde durum bu minval üzere devam etti.

İkinci halife zamanında, Müslümanların elde ettikleri büyük fetihler sayesinde İslâm'ın sesi yayıldı, etkinlik alanı genişledi. Fakat bu alana yönelik ilgi, Müslümanları ilmî bağlantılar bazında derinlik kazanmaktan, ilim alanında ilerleme kaydetmekten alıkoyuyordu. Ya da Müslümanlar sahip oldukları ilmî düzey açısından genişleme ve yayıl-ma gereğini duymuyorlardı.

İlim ve onunla elde edilen erdem, somut bir olgu değildir ki, bir millet onu bir başkasında tanısin.

Tersine ilmi elde etmenin yolu, bir sanatla bağlantı içinde olmasıdır. Bunu izleyen aşamada ilmin etkileri somut olgulara yansır ve herkes bunu somut olarak gözlemler.

Peş peşe gelen bu fetihler bir karakteri de depreştirdi. Nebevî terbiye sonucu bastırılan Arap cahiliye karakterini, yani gurur ve büyüklük kompleksini. Artık Araplarda da zorba ve egemen uluslarda rastlanan ceberut ruh dolaşmaya başladı. Yavaş yavaş onların karakteristik özelliği hâline geldi. Bunun en somut kanıtı, o günkü İslâm ümmetini Araplar ve Mevalîler=köleler şeklinde ikiye bölmenin yaygınlaşmasıdır.

Dönemin Şam valisi Muaviye, Müslümanlar arasında Kayser kralı ve bir imparator gibi davranıyordu. Bunun gibi, tarihin İslâm ordularıyla ilgili olarak anlattığı daha birçok yozlaşmaların somut örnekleri gösterilebilir. Kuşkusuz bu tutkulara dalınarak yapılan hareketlerin, ilmî çalışmalar ve özellikle Kur'ân eğitimi üzerinde etkisi vardı. İlim olarak yaptıkları şey Kur'ân okumaktan ibaretti. Kur'ân üzerinde çalışmalar ilerleme kaydetmeden olduğu yerde sayıyordu. Ortada Zeyd, Ubeyy ve İbn-i Mesud gibi sahabelere nispet edilen Mushaflar vardı.

Hadis ise, belirgin bir yaygınlık kazanmıştı. Hadis nakletme ve ezberleme işi birçok kişinin uğraşı hâline gelmişti. Öyle ki Ömer, çok ha-dis rivayet eden bazı sahabeleri bu işten men etmişti. Ehlikitab'a mensup bazı kimseler de İslâm'a girmişlerdi. Hadisçiler, kitaplarında geçen birçok haberi, peygamberleri ve ümmetleriyle ilgili kıssaları onlardan öğrenmişlerdi.

Bunları, ezberledikleri Peygamber (s.a.a) hadisleriyle karıştırdıkları oluyordu. Bu sırada hadis uydurma, rivayetleri tahrif etme işi de yoğun bir etkinlik gösteriyordu. Bugün elimizde bulunan, İslâm'ın ilk döneminde sahabeden ve onların ravilerinden nakledilen birçok kesin hadisler içinde, açıkça Kur'ân'la çelişen hadislere çok rastlanabilir.

Bunun nedenlerinin başlıcalarını, üç başlık hâlinde değerlendirme-miz mümkün olabilir:

1- Halkın Peygamberin (s.a.a) ashabına ve ondan hadis aktarmaya verdikleri yüksek değer, sahabeye ve sahabeden nakilde bulunanlara gösterilen saygı ve yücelik, ashaptan hadis almaya yöneltti. Bu konuda o denli aşırı gittiler ki, Ehlikitap'tan Müslüman olanların eski dinlerinin kaynaklarından aktardıkları hikayeleri de alıp naklettiler. Bu arada hadis nakledicileri arasında şiddetli bir rekabet ortamı oluştu. Öne geçme ve övünme hususunda birbirleriyle yarış hâlindeydiler.

2- Hadis ezberleme ve nakletme hususunda aşırı bir hırs içinde ol-maları, hadisleri ayıklamalarını, anlamları üzerinde düşünmelerini, özellikle onları Kur'ân'la test etmelerini engelliyordu. Oysa Kur'ân, dinin dayandığı temeldir, ayrıntıların doğduğu köktür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.a) de sahih bir rivayette belirtildiği gibi onlara bunu tavsiye etmişti: "Yakın bir zamanda benim adıma konuşanlar çoğalacaktır..." vs.

Böylece Müslümanlar arasında Allah'ın sıfatları, isimleri ve fiilleriyle ilgili uydurma hadislerin yayılmasına fırsat doğdu. Peygamberlere küçük düşürücü sürçmeler nispet edildi. Yaratılış ve varoluşla ilgili asılsız hurafeler uyduruldu. Geçmiş milletlere ilişkin kıssalar her yerde aktarılır oldu. Kur'ân'ın tahrif olmasına ilişkin hadisler uyduruldu. Bu bakımdan Tevrat ve İncil'in içeriklerinin neredeyse benzerlerine Kur'ân maruz kaldı.

Bu süreçte, öncelik ve uygulanabilirlik bakımından Kur'ân ve sünnet arasında bir ayırıma gidildi. Şeklî öncelik Kur'ân'a verilirken, amelde hadis esas alındı. Çok geçmeden Kur'ân, amel bazında terkedil-miş oldu. Hadisin Kur'ân'la test edilmemesi tavrı, sözlü olarak reddedilse bile, bugün hâlâ devam eden bir uygulamadır. Kur'ân bu olguyu şöyle dile getirir: "Elçi der ki: Ya Rabbi! Kavmim, bu Kur'ân'ı terk edilmiş bıraktılar." (Furkân, 30) Yalnızca nebevî mirası birbirlerinden devralan bireyleri bu genellemenin dışında tutabiliriz.

Bu gösterilen müsamaha ve ihmalkârlıktan dolayıdır ki, İslâm'a giren birçok ulus, eski dinlerinden kaynaklanan hurafeleri İslâm'a girdikten sonra muhafaza edebilmişlerdir. "Hastalık, hastalık doğurur."

3- Resulullah'tan (s.a.a) sonra hilafetle ilgili yaşanan gelişmeler, Müslümanların genelinin Peygamberin Ehlîbeyti hakkında fark-lı görüşlere sahip olmalarına yol açtı. Bir kısım Müslüman onlara sıkı sıkıya sarıldı, onlara yöneldiler.

Diğer bir kısım, Ehlîbeyt'i görmezlikten geldi, onları ve Kur'ânî bilgiler bazındaki seçkin

konumlarını önemsemez bir tutum sergiledi. Bazıları onlara öfke duydu, onlara sövmeyi şiar edindi. Oysa Hz. Peygamber (s.a.a), hiçbir Müslüman'ın sıhhatinden ve kanıtsallığından kuşku duymayacağı bir hadiste, Ehlibey-ti'ni tavsiye etmişti, onlardan öğrenmelerini, onlara bir şey öğretmeye kalkışmamalarını, onların Allah'ın kitabını başkalarından daha iyi bildiklerini vurgulamıştı.

Hz. Peygamber, Ehlibeyt'in kitabı tefsir ederken yanlış yapmadığını, onu anlamada yanılmadığını da dile getirmiştir. Mütevatir düzeyindeki Sekaleyn hadisinde şöyle buyuruyor: "Sizin içinizde iki değerli şey bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve Ehlibeyt'im. Bunlar havuz başında benimle buluşuncaya kadar birbirlerinden ayrılmazlar."

Bu hadisin diğer bazı kanallardan aktarılan bir versiyonunda ise, şu ifadeye yer verilir: "Onlara öğretmeye kalkışmayın, çünkü onlar siz-den daha iyi bilirler."

Peygamberimizin (s.a.a) birçok kanaldan rivayet edilen bir hadisi de şöyledir: "Kur'ân'ı kişisel görüşü doğrultusunda tefsir eden kimse, ateşteki oturağına şimdiden hazırlansın." Tefsirimizin 3. cildinde muh-kem ve müteşabih konusunu işlerken bu hadis üzerinde durduk.

İşte Kur'ân bilimleri ve teşvik edilen düşünce yöntemi bazında meydana gelen en büyük felâket ve gedikti bu. Ehlibeyt'i görmezlikten gelmenin en somut tanığı, onlardan (Allah'ın selâmı onlara olsun) rivayet edilen hadislerin azlığıdır. Halifeler zamanında hadis ilminin gördüğü itibarı, saygınlığı, popülariteyi, bunun yanında halkın hadis öğrenme hususundaki hırsını, istekliliğini, bir de Ali'den, Hasan'dan ve Hüseyin'den, özellikle tefsir alanında yapılan rivayetleri göz önünde bulundurduğunuz zaman şaşırmamanız mümkün değildir.

Örneğin, sahabeler Hz. Ali'den (a.s) kayda değer bir rivayet etmemişlerdir. Tâbiîlerinse, Kur'ân'ın tümüyle ilgili olarak ondan aktardıkları rivayetlerin sayısı -bir sayıma tâbi tutulursa- yüzü bulmaz. Hz. Hasan'dan (a.s) nakledilen rivayetlerin sayısı on bile değildir. Hz. Hüseyin'den (a.s) aktarılan rivayetlerse, o kadar az ki, burada sözünü etmeye bile değmez. Hâlbuki bazıları sırf Sünnî kanallardan aktarılan tefsirle ilgili rivayetlerin sayısının yetmiş bin olduğunu belirtir. [3] Aynı oran fıkıhla ilgili rivayetler için de geçerlidir. [4]

Bu, onların Ehlibeyt'i (a.s) terk ettiklerini ve hadislerini görmezlikten geldiklerini mi, yoksa onlardan hadis aldıklarını, hem de çok rivayet edindiklerini; ancak Emevî devleti zamanında, Emevîlerin Ehlibeyt'e karşı tavır almalarından dolayı bunları gizlemek, dolayısıyla unutmak

zorunda kaldıklarını mı gösterir? Bilemiyoruz!

Ne var ki, birinci ve ikinci Kur'ân'ı toplama, Mushaf hâline getirme girişimlerinde Hz. Ali'nin (a.s) bir kenarda tutulması, bu girişime katılmasının önlenmesi, ayrıca Hasan ve Hüseyin'in (a.s) yaşam hikayeleri birinci ihtimali güçlendirmektedir.

Hz. Ali'nin sözlerini görmezlikten gelme, hadislerini inkâr etme eğilimi o düzeye varmıştı ki, çarpıcı açıklamalar içeren göz kamaştırıcı hutbelerinden ve derin etkiye sahip olağan üstün sözlerinden oluşan Nehc-ül Belâğ'a'nın onun sözü olmasını dahi inkâr ettiler. Buna karşın Ziyad b. Ebih'in "el-Hutbet-ul Betra"sını ve Yezid'in şaraba övgüler düzdüğü şiirlerini tereddütsüz, tartışmasız alıp rivayet ettiler. İki kişinin bu konuda ihtilaf ettiklerini göremezsiniz!

Ehlibeyt bu şekilde baskı altında tutuldu ve hadisleri, sözleri, açıklamaları görmezlikten gelindi. Ta ki, İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık (a.s) Emevî devletiyle Abbasî devleti arasındaki rekabetin sağladığı bir sükûnet ve barış ortamında ortaya çıkıp, atalarının yitik hadislerini yeniden gün yüzüne çıkardılar; unutulmaya terk edilen, silinen izlerini yeniden canlandırdılar.

Ne yazık ki onların, atalarının ve oğullarının ve sair Ehlibeyt İmamlarının (a.s) hadisleri de dış müdahalelerden kurtulamadı; tıpkı Resulullah'ın (s.a.a) hadisleri gibi onların sözlerinin arasına uydurma sözler, art niyetli katkılar serpiştirildi. Adı geçen her iki İmam (a.s) bu girişimlere açıkça dikkat çekmişler ve Muğire b. Said, İbn-i Ebî'l Hat-tab vb. birtakım uydurmacıların adlarını vermişlerdir.

Ehlibeyt İmamları (a.s) hem kendilerinden, hem de Resulullah'tan (s.a.a) rivayet edilen birçok hadisi reddetmişlerdir ve ashabına, taraftarlarına (Şiîlerine) kendilerinden aktarılan rivayetleri Kur'ân'la test etmelerini, Kur'ân'a uyanı alıp, Kur'ân'la bağdaşmayanı terk etmelerini emretmişlerdir.

Ne var ki, -çok azı müstesna- Şiîler bu uyarıları dikkate almamış, özellikle fıkıh alanının dışındaki hususlarda bu doğrultuda bir pratik geliştirmemişlerdir. Sünnîler Peygamberin (s.a.a) hadisleri konusunda nasıl duyarsız ve özensiz davranmışlarsa, onlar da Ehlibeyt hadisleri hususunda benzeri bir duyarsızlık, özensizlik içinde olmuşlardır. Bu konuda öyle bir aşırılık içinde olmuşlardır ki bir grup, "Kitabın zahiri kanıt olmaz, buna karşılık

'Misbah-uş Şeria', 'Fıkıh-ur Rızâ' ve 'Cami-ul Ahbar' kanıt olur" demişlerdir.

Bu aşırılığın, bu ölçüsüzlüğün bir diğer örneği de bazı Şîî grupların, "Kur'ân'ın açık anlamına muhalif olsa bile hadis Kur'ân'ı tefsir eder" demeleridir. Bu, bazı Sünnî grupların, "Hadis kitabı nesheder" demelerinin Şîî dünyadaki yansımasından başka bir şey değildir.

Bu nedenledir ki, ümmetin manzarasını dışarıdan gözlemleyen biri şunu söylemekten kendini alamaz: "Sünniler kitabı aldılar, Ehlibeyt'i terk ettiler." Bu, sonuçta kitabı da terk etmeleri anlamına geliyordu. Çünkü Hz. Peygamber, "O ikisi birbirinden ayrılmazlar." buyurmuştur. Şîîler de Ehlibeyt'i alıp kitabı terk ettiler. Bu, Ehlibeyt'i de terk etmeleri anlamına geliyordu. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.a.): "O ikisi birbirlerinden ayrılmazlar." buyurmuştur. Bu da, bütün ümmetin hem kitabı, hem de Ehlibeyt'i (kitabı ve sünneti) birlikte terk ettiklerini gösterir.

Hadis alanında izlenen bu yöntem, İslâmî bilimler genel başlığı altında incelediğimiz dinî ve edebi bilimler Kur'ân'la bağlantılarının kesilmesine neden olan faktörlerden biridir. Oysa bu bilimlerin tümü kökü sağlam, dalları göğe doğru yükselmiş ve Rabbinin izniyle her an meyvelerini sunan bu temiz ve güzel ağacın dalları ve meyveleri konumundadır. Buna karşın pratik durumu gözlemlediğimizde, bu bilim-lerin tümünün Kur'ân'a hiçbir şekilde ihtiyaç duymayacak tarzda siste-matize edildiklerini görürüz.

Söz gelimi bir öğrenci bunların tamamını, sarf, nahiv, beyan, gramer, hadis, rical, dirayet, fıkıh ve usul bilimlerini sonuna kadar öğrendiği, iyice pekiştiği, sonra içtihat düzeyine ulaştığı, bu bilimlerin uzmanı hâline geldiği hâlde Kur'ân'ı okumamış, Mustafa hiç el sürmemiş olabiliyor. Kur'ân'a ait bir fonksiyon olarak, sevap kazanmak ve çocuk-ları kötülüklerden koruması için muska yazmaktan başka bir şey kalmıyor! Eğer bu tip insanlardan isen, ibret almalısın. Şimdi asıl konumuza dönelim:

Kur'ân ve hadis ile ilgili araştırmaların Ömer zamanındaki durumunu açıkladık. Bu dönemde daha çok kelâmî araştırmaların alanı genişliyordu. Bunun gerisindeki faktörde, geniş toprak parçalarının fethedilmesiyle birlikte, Müslümanların doğal olarak başka uluslarla, dinlerle ve mezheplerle karşılaşım karışmalarıydı.

Bunların içinde de dinler ve mezhepler alanında araştırmalarıyla bilinen bilginler, hahamlar, papazlar ve patrikler vardı. Bunun sonucu, kelâmın meşalesi yükseldi; ancak bu bilim henüz

kendine özgü bir sistematığe kavuşmamıştı. Çünkü kelâmıla ilgili eserler, daha çok bu dönemden sonraki kuşaklar tarafından kaleme alınmışlardır.

Osman zamanında da durum bu minval üzere devam etti. Ayrıca hilafete karşı bir halk ayaklanması meydana da geldi. Bu sırada sadece Kur'ân'ın cemi ve bir mushaf üzerinde görüş birliği sağlanabilmişti.

Ali'nin (a.s) halifeliği döneminde de aynı süreç işledi. O daha çok iç çalkantılar sonucu bozulan İslâm toplumunu yeniden ıslah etmekle ve buna bağlı olarak patlak veren savaşlarla uğraştı.

Bununla beraber, Hz. Ali (a.s) nahiv ilminin temellerini attı, ashabından biri olan Ebu'l Esved ed-Dueli'ye nahiv ilminin kurallarını dikte ettirdi. Bu kuralların parçalarını, ayrıntılarını bu sistem ışığında bir araya getirmesini emretti. Bundan başka birtakım açıklamalar yaptı, hutbeler okudu, hadisler irat etti. Bunlar da dinî bilgilerin özünü, göz alıcı Kur'ân sırlarını içeriyorlardı. Ayrıca Hz. Ali'nin kelâmî meselelere ilişkin birtakım açıklamalarının hadis kaynaklarında kayda geçirildiğini biliyoruz.

Kur'ân ve hadis özelinde aynı hâl Muaviye zamanında, ondan sonra yönetime gelen Emevî ve Abbasî halifeleri döneminde takriben hicrî dördüncü yüz yılın başlarına kadar sürdü. Bu tarih, Şiîlerin on ikinci imamlarının son dönemlerine tekabül ediyordu. Bu süre içerisinde Kur'ân ve hadis araştırmaları yöntemiyle ilgili önemli bir çalışma gerçekleştirilemedi. Yalnızca Muaviye döneminde Ehlibeyt'in unutturulması, izlerinin silinmesi

ve hadis uydurulması yönünde yoğun bir faaliyet içerisinde girildi. Dinî yönetim biçimi, diktatör bir saltanata dönüşmüştü. İslâmî gelenek, yerini egemenlik peşinde koşan bir imparatorluğa bırakmıştı. Bir de Ömer b. Abdulaziz zamanında hadislerin yazıya geçirilmesi emredildi. O güne kadar hadisçiler, hadisleri dilden dile naklederek, ezberleyerek ve yazıya geçirmeksizin bu alandaki faaliyetlerini sürdürüyorlardı.

Bu dönemde Arap edebiyatı yaygınlık bakımından en doruk noktasına ulaştı. Bu yönelişe ilişkin ilk adımlar Muaviye zamanında atıldı. Şiirin yaygınlık kazanması için özel bir çaba harcıyordu. Ondan sonra başa geçen Emevî ve Abbasî halifeleri de bu politikayı izlediler. Bir şiir beyti için veya bir edebî nükte için yüzlerce,

binlerce dinar bahşış verildiği olurdu. Halifelerin bu cömertçe bahşışlerinin teşvikiyle insanlar,

deyim yerindeyse şiire, şiir rivayetlerine, Arap kavimlerin haberlerine, "Eyyam-ul Arab"a (Arap Günleri=Arap Tarihi) çullandılar. Bu yolla çok servetler kazanmaları mümkündü.

Bu eğilimin yaygınlaşması Emevîlerin işine geliyordu. Bu yüzden kesenin ağzını açmış, cömertçe harcıyorlardı. Böylece Haşim Oğullarına karşı konumlarını pekiştirmiş oluyorlardı. Sonra Abbasîler Fatıma Oğullarına üstünlük sağlamak amacıyla aynı yöntemi benimsediler. Bu arada halka karşı gösteriş için âlimlere de saygı gösteriliyordu. Böylece âlimleri diledikleri gibi yönlendiriyor, hükümlerini yürütüyorlardı.

Şiir ve edebiyat, ilmî mahfillerde o denli etkin olmuştu ki birçok âlim, aklî meselelerde veya ilmî araştırmalarda bir şairin şiirini veya örneğini kanıt gösteriyor, sonra da buna dayanarak hüküm veriyordu. Âlimler tartışma konusu olan birçok meseleyi gramer meseleleriyle ilintili olarak açıklamaya çalışıyorlardı. En azından konuyla ilgili grama-tik incelemeden sonra ilmî araştırmaya geçilirdi. Bütün bunlar araştırmacıların mantıkları ve bilimsel tarzları üzerinde derin etkiler bırakan olgulardır.

Bu dönemde kelâmî araştırmalar da yaygınlık kazandı. Kelâm üzerine kitaplar ve risaleler yazıldı. Çok geçmeden Eş'arî ve Mu'tezile adında iki büyük kelâm ekolü belirdi. İki ekolün temel görüşleri halifeler zamanına, hatta Resulullah efendimizin(s.a.a) zamanına dayanıyordu. Cebir=zorlama, tefviz=sınırsız özgürlük, kader ve yapabilirlikle ilgili olarak Ali'den (a.s) rivayet edilen tartışmalar ve Peygamberimizden (s.a.a) aktarılan hadisler bunun kanıtıdır. [5]

Adı geçen iki ekol, farklı araştırma yöntemlerini benimsemeleriyle belirginleştiler. Mutezile, dinsel olgular karşısında aklın bağımsızlığını savunuyor, aklın kendi başına bir şeyin güzel veya çirkin oluşuna hük-medebileceğini öngörüyordu. Onlara göre, tercihe sebep olacak bir etken olmaksızın tercih çirkin olabilir. Yine güç yetirilemeyen bir yükümlülük (teklif-u ma la yutak) getirmek de çirkindir. Onlara göre insan, yapabilirlik gücüne sahiptir, fiillerinde tam serbestlik sahibidir vs.

Eş'arîler ise, dinsel metinleri aklın yargısının üstünde tuttular. Aklın kendi başına bir şeyin güzelliğine veya çirkinliğine hükmetmesini olumsuzladılar. Tercihe sebep olacak bir etken olmaksızın tercihin olabileceğini savundular. İnsanın yapabilirliğini olumsuzladılar. Cebir düşüncesini savundular. Allah'ın kelâmının kadim olduğunu ileri sürdüler. Kitaplarında yer alan

daha birçok konuyla temayüz ettiler.

Bunu izleyen süreçte kelâm disiplinine özgü bir terminoloji geliştirildi, ilgi alanına giren meselelerde bir artış gözlemlendi. Umur-i âmme=genel olgular diye tanımlanan hususlarla ilgili görüşler serdederek filozoflara alternatif değerlendirmelerde bulundular. Özellikle felsefeyle ilgili kitapların Arapça'ya tercüme edilmesinden ve felsefe eğitiminin Müslümanlar arasında yaygınlaşmasından sonra bu eğilim belirginlik kazandı.

Bazılarının ileri sürdüğü, "Kelâm ilmi, felsefî eserlerin Arapça'ya tercüme edilmesinden sonra Mutezilîlik ve Eş'arîlik diye iki ayrı ekol şeklinde Müslümanlar arasında yayıldı" şeklindeki görüş doğru değildir. Bunun doğru olmadığını kanıtı, felsefî eserlerin tercüme edilmesinden çok önceleri, kelâmî meselelere ilişkin görüş ve rivayetlerin önemli bir kısmının gerek Eş'arîlerin, gerekse Mutezilenin eserlerinde yer almış olmasıdır.

Ortaya çıktığı günden Abbasî döneminin (Hicrî üçüncü asrın) baş-larına kadar Mutezile ekolünün taraftarlarının sayısı, sosyal etkinlikleri ve egemenlikleri sürekli arttı. Sonra çöküş ve gerileme sürecine girdiler. Nihayet Eyyübîler bu mezhebin kökünü kuruttular. Bunun sonucunda mezhep bütünüyle çöktü. Eyyübîler zamanında ve onlardan sonraki dönemlerde Mutezile olmak suçundan o kadar çok insan öldürüldü ki, sayısını ancak Allah bilir.

Bu sayede meydan Eş'arîlere kaldı. Karşılarına çıkacak bir rakip yoktu. Artık Eş'arîler bu alanda aşırılık denebilecek bir tutum sergilediler. Daha önce bu ekolün fıkıhçılarının günah saydığı meseleler üzerinde yoğunlaşmaktan kaçınmadılar. Ki bugüne dek Eş'arîliğe bağlılıklarını sürdürmektedirler.

Kelâm ilmiyle uğraşmak hususunda diğer ekollere oranla Şia'nın bir önceliği vardır. Şiîlerin kelâmî konularda ilk kez kendilerini göstermeleri Resulullah'ın (s.a.a) vefatının hemen sonrasında olmuştur. Büyük kısmı Selman, Ebuzer, Mikdat, Ammar, Amr b. Hamik gibi sahabelerden ve Reşid, Kumeyl, Meysem ve başka aleviler gibi tâbiînden oluşuyordu ki, bunlar Emevîler tarafından katliama uğratıldı.

Sonra İmam Bâkır ve İmam Sadık (a.s) zamanında ikinci kez bu alanda kök salıp güçlendiler. Araştırmalara, kitap ve risaleler yazmaya başladılar. Ancak hâlâ iktidarların yoğun baskısına maruz kalıyorlardı. Bu durum Büveyh Oğulları devleti zamanında [6] bir parça can güvenliğine

kavuşuncaya kadar devam etti. Sonra ikinci kez sesleri bastırıldı. Nihayet İran'da Safevî devletin kurulmasıyla birlikte [7] rahat ve güvenli bir atmosfere kavuştular. O gün bugündür aynı minval üzere devam ediyorlar.

Şiîlerin kelâm alanındaki çalışma tarzları, Eş'arîlerden çok Mute- zilîyi andırıyor. Bu nedenledir ki, bazı görüşler birbirine karışmıştır. Aklen güzel ve çirkin şeylerin olabileceğini savunmak, tercih etmeyi gerektiren bir faktör olmaksızın tercih etme meselesi, kader ve tam serbestlik gibi.

Bu durum, bazılarının iki ekolü değerlendirirken yanılgıya düşmelerine neden olmuştur. Şia ve Mutezilenin kelâmî araştırmalar bazında aynı yöntemi esas aldıklarını, iki yarış atı gibi omuz omuza koş-tuklarını sanmışlardır. Ve bu sanılarında yanılmışlardır. Çünkü Şiîlerce kesinliği kabul edilen ve Ehlibeyt İmamlarından (hepsine selâm olsun) rivayet edilen temel prensipler hiçbir hususta Mutezilenin eğilimiyle örtüşmemektedir.

Genel olarak kelâm ilmi, değerli bir disiplindir; dinin gerçek nitelikli bilgilerini, ilkelerini savunmaya yöneliktir. Ne yazık ki Müslüman kelâmcılar, araştırma yöntemi açısından yanılmışlardır. Aklî yargıları, bu bağlamda ayırt etme becerisini gösterememişlerdir. İleride bir parça açıklayacağımız gibi, hak olan ile kendi katlarında makbul olanı birbirine karıştırmışlardır.

Bu dönemde mantık, riyaziyat (matematik), pozitif bilimler, ilâhiyat (teoloji), tıp, pratik hikmet gibi kadim bilimler Arapça'ya tercüme edildi. Bu bilimlere ilişkin eserlerin bir bölümü Emevîler zamanında tercüme edildi, bu süreç Abbasîlerin ilk dönemlerinde zirveye ulaştı. Yunanca'dan, Rumca'dan, Hintçe'den, Farsça'dan ve Süryanice'den yüzlerce kitap Arapça'ya çevrildi. İnsanlar değişik bilimleri öğrenmeye başladılar. Çok geçmeden kendi görüşlerini geliştirdiler. Bu alanda kitaplar, risaleler kaleme aldılar.

Bu durum dönemin klasik ulemasının tepkisini çekiyordu. Özellikle dinin kesin prensipleriyle ilgili olarak Dehrîler, Natüralistler, Ma-niciler gibi inkârcılara özgü tavırları gözlemledikçe ulemanın öfkesi bir kat daha artıyordu. Bunun yanında filozof görünümündeki bazı Müslüman kökenli kişilerin dinin ve dindarların aleyhine yönelik sözleri de tepki çekiciydi. Bu filozof kılıklı insanlar İslâm'ın temel prensiplerini, şeriatın pak sembollerini küçümsüyor, ayıplıyorlardı. (Cehalet gibi hastalık yoktur.)

Ulemanın en sert tepkisini çeken husus ise, bu sözde filozofların Astroloji ve Natüralizmden

aşıırma ve henüz ispatlanmamış ilkelere dayalı meselelere ilişkin ipe sapa gelmez sözler sarf etmeleriıdi. Örneğın, Batlamyus feleklerinin durumu. Buna beşinci tabiat adını veriyorlardı. Bu tabiatın yırtılmaz ve kaynamaz olduğunu iddia ediyorlardı.

Onlara göre felekler ve göksel varlıklar şahsen, unsurlar da tür olarak kadimdir. Aynı şekilde türlerin de öncesiz (kadim) olduklarına inanıyorlardı. Bunun gibi, ispatlanmamış temellere dayalı birçok fikir beyan ediyorlardı ki, felsefede bunların varlığına ilişkin en ufak bir kanıt yoktu. Fakat filozof kılıklı cahiller, bunları kanıtlanmış meseleler kalıbında sunarlardı.

O dönemde sözde filozofların mensubu oldukları Dehrîler ve benzeri gruplar, bu asılsız görüşlerine başka mesnetsiz fikirler de ekliyorlardı. Örneğın, tenasuh (reenkarnasyon) düşüncesini savunuyorlardı. Ahiretin olmadığına, özellikle bedensel bir dirilişin olmayacağına inanırlardı. Bütün bunları, dinin açık prensiplerini eleştirme çabasının malzemeleri olarak kullanıyorlardı.

Söz gelimi içlerinden birisi çıkıp şöyle diyebiliyordu: Din, taklidî yükümlölükler sisteminden ibarettir. Peygamberler sade ve basit akılları eğitip olgunlaştırmak için bu sistemi geliştirmişlerdir. Gerçek bilim-lerle uğraşan filozoflarınsa, peygamberlere ve onların geliştirdiğı sisteme ihtiyacı yoktur. Çünkü filozoflar olguları kanıtlama açısından önemli ve etkin bir konuma sahiptirler.

Bu tavır fıkıh bilginlerinin ve kelâmcıların tepkisini çekti. Karşılarında bir cephe oluşturarak düşüncelerini reddetmek ve mümkün olan her yolu kullanarak köklerini kurutmak için yoğun bir çaba içine girdiler. Karşı kanıtlar sundular, aleyhlerinde propaganda yaptılar, onlarla sosyal ilişkilerini keserek onları tekfir ettiler. Nihayet halife Mütevekkil zamanında birlik görüntülerini parçaladılar, topluluklarını dağıttılar, kitaplarını yok ettiler.

Fıkıhçıların ve kelâmcıların bu atağı karşısında felsefe İslâm diyarından sökülüp atılacaktı ki, Muallim-i sani (ikinci öğretmen) Ebu Nasr Farabî (öl. H. 339) , ardından Şeyh Reis Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah İbn-i Sina (öl. H. 428) ikinci kez felsefeyi canlandırdılar. Daha sonra İbn-i Miskeveyh ve Endülüslü İbn-i Rüşd gibi tanınmış filozoflar ortaya çıkıp felsefî akımı güçlendirdiler. Felsefe, az sayıdaki bağılıları arasında hep yaşadı; kimi zaman güçlü, kimi zamanda zayıf bir görüntü sergiledi.

Gerçi felsefî eserler başlangıçta Arapça'ya tercüme edildi ve Araplar arasında yayıldı, ancak el-Kindi ve İbn-i Rüşd dışında filozoflar çıkmadı Araplar arasında. Son zamanlarda felsefe İran'da yerleşti. Müslüman kelâmcılar felsefeye karşı çıkıp felsefeyle uğraşanlara sert tepki gösterdilerse de, çoğunluğu mantık bilimini olumlu karşıladı. Bu bilimle ilgili olarak risaleler ve kitaplar kaleme aldılar. Çünkü Müslüman kelâmcılar mantığı, fıtrî kanıtsama yöntemiyle örtüşen bir disiplin olarak algılıyorlardı.

Ne var ki, -önceden açıkladığımız gibi- mantık bilimini yanlış kul-landılar. Gerçek tanımların ve bu tanımların parçalarının sınırlarına ilişkin yargıları rölatif (nispî) kavramlarla ilintili olarak da kullanmaya başladılar. Kıyasın cedel tekniğinden başka bir şeyin geçerli olmadığı nispî önermeler bazında burhan tekniğini esas alan bir tavır içinde oldular. Bir de bakarsın ki, kelâmcılar güzellik, çirkinlik, sevap, azap, a-mellerin boşa gitmesi ve fazilet gibi kelâmî objelerin cinslerinden, fasıllarından ve arazlarından söz ediyorlar! Oysa bu nere, gerçek tanım nere?

Bir bakarsın Fûru-ü Dinden metodolojik ve kelâmî meseleler bağlamında zorunluluk ve imkânsızlık gibi şeyler kanıt olarak ileri sürülür. Kuşkusuz bunun adı, nispî olgular bazında gerçek olguları kullanmaktır. Yine, varlığı zorunlu zât (yüce Allah) ile ilgili olarak bazı olguları kanıtlamaya çalışırken, "Onun için şöyle yapmak zorunlu, şunu yapmak da çirkindir" gibi değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Böy-lece göreceli olgulara ilişkin yargıları gerçeklere uyarlamak durumunda kalmışlardır. Buna da burhan demişlerdir. Oysa, gerçekte kıyasın şiir tekniğinden başka bir şey değildir.

Bu konuda aşırılıklar o düzeye vardı ki birileri çıkıp: "Yüce Allah, hükmünde ve fiilinde vehimden başka bir şey olmayan göreceliğin etkin olmasından münezzehtir. Dolayısıyla O'nun bir şekilde var ettiği veya yasalaştırdığı şeyler pratik gerçeklerdir" diyebilmiştir. Bir başkası da, "Yüce Allah, bir hüküm koyup da,

ona ilişkin kanıt göstermeyecek durumda değildir. O her şeye güç yetirir. Dolayısıyla burhan=somut kanıt hem tekvinî, hem de teşriî şeyleri kapsar" deme cür'etini göstermiştir. Bunun gibi daha birçok söylenceyi gösterebiliriz. Ömrüme and olsun ki bu, bilimin ve bilim ehlinin uğrayabileceği musibetlerden biridir. Sonra böyle şeyler uydurup bilimsel kitaplarda bunları yazıp söz konusu etmek zorunda kalmak en büyük musibettir.

Bu dönemde Müslümanlar arasında tasavvuf ekolü ortaya çıktı. Aslında bunun temelleri tâ

halifeler dönemine dayanıyordu. O zamanlar züht adı altında kendini gösteriyordu daha çok. Sonra Abbasîlerin ilk dönemlerinde tasavvuf bir disiplin olarak belirginlik kazandı. Baye-zid, Cüneyd, Şiblî ve Maruf gibi sembol mutasavvıflar ortaya çıktı.

Bunlara göre, insanın gerçek anlamda kemale ermesinin, gerçek bilgilere ulaşmasının yolu yalnız tarikata girmektir. Buna, "Gerçeğe ulaşmak için şeriat aracılığıyla bir tür riyazet yapma" da diyebiliriz. Bu anlayışa sahip Şîî ve Sünnî mutasavvıfların büyük çoğunluğu kendilerini Hz. Ali'ye (a.s) nispet ediyorlar.

Sonra mutasavvıflar, keramet kabilinden birtakım iddialarda bulundular, dinin zahiri ve aklın hükmüyle çelişen birtakım görüşler savundular. Dinsel nasların dış görünüşü esas alan zahir ehlinin anlayamadığı gerçek anlamlarının bulunduğunu ileri sürdüler.

Bu tür sözler fıkıh bilginlerine ve Müslümanların geneline ağır geldi. Dolayısıyla buna tepki gösterdiler. İddiaları reddederek bunların kabul edilemeyeceğini söyleyip, kendilerini iddia sahiplerinden ayıkladılar. Bu tür ipe sapa gelmez iddialarla ortaya çıkanları tekfir ettiler. Sonuçta tasavvuf ekolüne mensup kimileri zindana atıldı, kimileri dövüldü, kimileri ölüm cezasına çarptırıldı, kimisi asıldı, kovuldu veya sürgün edildi.

Bütün bunların nedeni, ölçsüzlükleri ve şeriatın sırları diye adlandırdıkları yorumları dile getirmeleriydi. Eğer mesele iddia ettikleri gibi olsaydı, bu söyledikleri hakikatin özü ve dinsel görüntü de bir tür kabuk konumunda olsaydı, bunların ortaya konulması ve açıkça ifade edilmesi gerekli olsaydı, hiç kuşkusuz kendilerinin de vurguladıkları gibi, şeriatı bir yasa olarak indiren Allah, bunu gözetmek ve özünü insanlara ilân etmek hususunda herkesten daha çok hak sahibidir. Eğer bu iş hak değilse, haktan sonra sapıklıktan başka ne vardır?

Bunlar başlangıçta tarikatla ilgili görüşlerini sözlü olarak ifade ediyorlardı. İnsanların gönüllerinde peyderpey yer edindikten sonra, daha da ileri giderek hicrî üçüncü asırdan sonra görüşlerini içeren kitaplar ve risaleler kaleme aldılar. Gitgide hakikat ve tarikat kavramlarına ilişkin tüm görüşlerini açıkça ifade edecek bir konuma geldiler. Şiir ve nesir türünde ortaya koydukları eserler dünyanın dört bir yanına yayılmaya başladı.

Sayı ve nicelik olarak gün geçtikçe çoğalıyorlardı. Halkın nezdin-de etkin ve saygın bir konuma geldiler. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda etkinliklerinin doruklarına ulaştılar. Sonra süreç tersine

işlemeye başladı; zayıfladılar, halkın geneli onlara sırt çevirdi.

Tasavvufun gerilemesinin birinci nedeni şuydu: İnsan hayatının temel özelliklerinden ve halkın genel eğilimiyle doğrudan ilintili hususlardan biri şudur ki, bir şeye halkın çoğu yönelir ve kalplerde ona yönelik güçlü bir eğilim oluşursa, kişisel çıkarlarını önceleyen kimi grup-lar bu eğilimlerden yararlanmaya çalışırlar. Bu amaçla birtakım insanlar tasavvufçuların kılığına bürünerek onlardan göründüler, özel mutasavvıflardan olma görünümüne büründüler ve tasavvuf disiplinini içerden ifsat ederek halkın ondan kaçmasına neden oldular.

İkincisi: Tasavvuf şeyhlerinden bir grubun iddiasına göre, nefsi tanıma yolu, sonradan icat edilmiş bidat nitelikli bir tarikattır. Şeriat koyucu, yasa sisteminde bundan söz etmemiştir. Ancak yine de tarikat Allah'ın razı olduğu bir şeydir. Tıpkı, Hristiyanlar arasında icat edilen ruhbanlıktan razı olduğu gibi: "İcat ettikleri ruhbanlığı, biz onlara yazmamıştık; yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için kendilerinden uyguladılar; ama ona gereği gibi uymadılar." (Hadîd, 27)

Tasavvufçuların büyük çoğunluğu sonradan icat edilen bu bidati kabul etti. Bu durum, tarikat yolculuğunda şeriatın öngörmediği ayinler ve davranışlar oluşturmanın yolunu açtı. Her gün yeni bir kural geliştiriliyor, şeriatın öngördüğü sünnetler bir kenara bırakılıyordu. Gün geldi şeriat bir tarafa, tarikat da bir tarafa bırakıldı.

Doğal olarak haramların işlenmesinde, dinin şiarları konumundaki ibadetlerin terk edilmesinde, kulluk yükümlülüğünün kaldırılmasında bir sakınca görülmedi. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak Kalenderîlik gibi gruplar oluştu. Tasavvuf denince de akla dilencilik, afyon çekmek, ban otu içmek gelmeye başladı. Bunun adı da fenafillah, yani kendinden geçip tanrının varlığında yok olmaydı.(!)

Bu konuda -neticede evrensel aklın hükmüyle örtüşen- kitap ve sünnet, "Şeriatın dış görünüşünün altında birtakım hakikatler var ve bunlar şeriatın batınını oluşturur." değerlendirmesinin hak oluşuna hükmeder. Yine, bu batinî gerçeklere ulaşmanın bir yolunun da olduğu gerçektir. Ancak bu yol, dinin zahirî hükümlerini, gerektiği gibi pratik hayatta uygulamaktır, başka değil. Haşa şeriatın zahiri aracılığıyla ulaşılamayan bir batından söz edilemez. Şeriatın zahiri, batınının adresi ve yoludur.

Şeriatı bir hayat sistemi olarak indiren zatın gösterdiğinden daha çok hakka yakın bir yolun bir başkası tarafından gösterilmiş olması, şeriatı koyan zatın bundan habersiz olması, işini gevşek tutmuş olması ya da hangi yolun hakka yakın olduğunu göstermeyi ihmal etmiş olması düşünülemez. Allah bundan münezzehtir. O şöyle buyurmuştur: "Sana bu kitabı, her şeyi açıklayan olarak indirdik." (Nahl, 89)

Kısacası, hakikatleri araştırmaya ve gün yüzüne çıkarmaya ilişkin bu üç yolun, yani dinin zahiri, akli araştırma yöntemi ve nefsi arındırma metodundan her birini Müslüman gruplardan biri izlemiş ve bunlar arasında sürekli bir sürtüşme ve tartışma olmuştur. Bu grupların üçü bir arada düşünüldüğünde bir üçgenin üç açısını andırırlar. Açılardan birinin alanı genişledikçe diğer ikisinin alanında daralma kaçınılmaz olur. Tersine de öyledir; yani iki açının alanı ne kadar genişlerse, diğerinin alanında bir o kadar daralma olur.

Dolayısıyla tefsir alanında ileri sürülen görüşler arasında, müfessirlerin mensup oldukları ekollerin anlayışlarının farklılığı oranında korkunç farklılıklar olmuştur. Şunu demek istiyoruz: Her müfessir kendi ilmi perspektifini Kur'ân'a dayatmıştır. Bunun tersini gösteren örneklerin sayısı o kadar az ki!

Şunu biliyoruz ki, Kur'ân bu yolların her birinin hak olan yönlerini onaylar. Batını bir hak olup da Kur'ân'ın zahirinin onunla bağdaşmaması düşünülemez. Zahir ya da batın bir hak olup da hak kanıtın bunu reddetmesi veya çelişmesi mümkün değildir. Kur'ân'ı böyle bir kusurdan tenzih ederiz.

Nitekim bu açmazı aşmak için bazı âlimler ilmi birikimleri ve mensup oldukları ilmi disiplinin farklılığı oranında dinî metinlerin zahirleri ile irfan arasında bir uzlaşma, bir uyuşma sağlamaya çalışmışlardır. İbn-i Arabî, Abdurrezzak Kaşanî, İbn-i Fehd, Şehid-i Sanî ve Feyz Kaşanî gibi.

Bir diğer grup da, felsefe ile irfanı bağdaştırma yönünde bir çaba içinde olmuştur. Ebu Nasr Farabî, İşrak felsefesinin kurucusu Şeyh Sühreverdî ve Şeyh Sainuddin Muhammed Türke'yi buna örnek gösterebiliriz.

Kadı Said vb. gibi bazı âlimler de, dinin zahirî uygulamalarıyla felsefeyi bir noktada buluşturmaya çalışmışlardır.

Bir grup da bunların tümünü buluşturmak istemiştir. İbn-i Sina yorumlarında ve kitaplarında

bunu yapmaya çalışmıştır. Sadr-ül Mütealli-hin Şirazî'nin kitapları ve risaleleri de bu çabanın bir örneğidir. Sonraki kuşaklar arasında da bu tür bir çaba içine girenler olmuştur.

Buna rağmen, onca çaba bu derin ihtilafı daha da derinleştirmekten, ateşini söndürmek şöyle dursun, daha da alevlendirmekten başka bir işe yaramamıştır: "Bütün muskaları işe yaramaz buldum!"

Yukarıda sözü edilen bu disiplinlerin her birine mensup olanların bir diğerinin mensuplarını cahillikle, zındıklıkla ya da düşüncesizlikle suçladığını, halkın da tümüne sırt çevirdiğini görürsünüz.

Bütün bunların nedeni, ümmetin daha ilk günden itibaren, Kur'ân'-ın "Topluca Allah'ın ipine sarılın, ayrılığa düşmeyin." şeklindeki toplumsal tefekküre ilişkin çağrısını kulak ardı etmesidir.

Bu konu, oldukça sarmaşık dallıdır.

Allah'ım! Bizi seni hoşnut edecek amellere yönelt. Hak üzere söz birliği etmemizi sağla. Bize katından bir veli bahşet. Bize katından bir yardımcı bahşet.

[1]- Usûl-i Felsefe, 5. makale.

[2]- [Mahaccet-ül Beyza, c.3, s.18]

[3]- Suyutî "el-İtkan" adlı eserinde bu rakamı verir. Bunun, "Tercüman-ul Kur'ân" ve onun özeti dediği "ed-Dürr-ül Mensûr" adlı tefsirinde yer alan rivayetlerin sayısı olduğunu belirtir.

[4]- Bazı araştırmacılar Hz. Hüseyin'den (a.s) rivayet edilen fıkıhla ilgili iki hadis gördüklerini söylerler.

[5]- Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Ne cebir (zorlama) var ve ne de tefviz=tam serbestlik. Bu ikisinin ortası bir yol söz konusudur." Yine şöyle buyurmuştur:

"Kaderiye, bu ümmetin Mecusîleridir."

[6]- Yaklaşık olarak Hicrî dördüncü asır.

[7]- Hicrî onuncu yüzyılın başları